

<https://doi.org/10.15407/uhj2025.02.237>
УДК 655.55(438)(477):009(Вісла)“1947”

Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник,
відділ історії України 20—30-х рр. ХХ ст.,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
s_kul@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7561-5374>

АКЦІЯ «ВІСЛА» ОЧИМА АВТОРИТЕТНОГО ПОЛЬСЬКОГО ДОСЛІДНИКА

Рецензія на книгу: *Grzegorz Motyka. Akcja „Wisła” 47: Komunistyczna czystka etniczna*

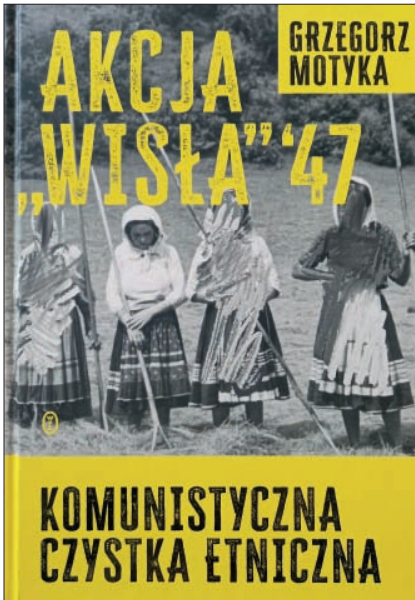
Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2023. 432 s.

Ця рецензія не стільки аналітичного, скільки інформаційного характеру. Не маю публікацій, безпосередньо пов'язаних із темою, якій присвячена книга Гжегожа Мотики, але розумію, наскільки важливо донести до української аудиторії висновки, яких він дійшов у результаті багаторічних досліджень однієї з найбільш болючих тем в історії польсько-українських взаємин 1940-х рр.

Визнаний фахівець з польсько-української проблематики ХХ ст., провідний учений Інституту політичних досліджень Польської академії наук, заступник голови ради Інституту національної пам'яті, професор кафедри українознавства Ягеллонського університету у Кракові, співголова Українсько-польської комісії експертів з удосконалення змісту шкільних підручників з історії та географії

Цитування: Кульчицький С. Акція «Вісла» очима авторитетного польського дослідника [Рец. на кн.: Мотыка Г. Акция „Wisła” 47: Komunistyczna czystka etniczna. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2023. 432 s.]. *Український історичний журнал*. 2025. № 2 (581). С. 237—240. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.02.237>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Г. Мотика подарував мені свою нову книжку з наміром, слід сподіватися, поширити інформацію про неї серед українських науковців. Тож варто розпочати з повідомлення про 24-ту нараду комісії експертів, яка цього разу відбулася в Ужгороді 27—30 січня 2025 р.

Українсько-польська комісія експертів є своєрідним довгожителем, адже діє вона з 1993 р. і впродовж цього часу майже щорічно проводить зустрічі почергово в Польщі та в Україні, системно аналізуючи свіжонадруковані шкільні підручники, щоб не допустити поширення в них тез, здатних сформувати в учнів негативне ставлення до сусіднього народу. Рекомендації комісії не мають обов'язкової сили, але до них дослухаються як автори навчальних матеріалів, так і відповідні міністерські фахівці.

Здавалося б, що за три десятиліття роботи комісія мала вичерпати всю гаму негативу в історії українсько-польських відносин, але виявилось, що це далеко не так. Стан справ може проілюструвати на прикладі польського підручника, з яким довелося ознайомитися. В «Історичному словнику», що завершує навчальне видання, визначення поняття «Українська повстанська армія» має такий вигляд: «УПА — це організація українських націоналістів, метою якої було утворення незалежної України ціною, між іншим, знищення польського населення». Україна боролася за незалежність від сталінської Росії, і цю боротьбу не варто переносити на польське населення — навіть «між іншим».

Боротьба ОУН та УПА, акція «Вісла» — це теми, якими Г. Мотика займається давно й цілеспрямовано. Впродовж трьох десятиліть нашого знайомства, відколи він як асистент Інституту політичних досліджень неодноразово бував в Інституті історії України НАН України, завжди бачив його налаштованим на співпрацю, здатним почути аргументацію опонентів, спроможним віддати перевагу науковим доводам, а не емоційним сплескам, надто коли йдеться про болючі епізоди спільної історії. Невипадково його попередня книжка «Від Волинської різанини до операції “Вісла”: Польсько-український конфлікт 1943—1947 рр.», видана у Кракові 2011 р., була оперативно перекладена видавництвом «Дух і літера» 2013 р. Проте й у цьому дослідженні Г. Мотика дотримувався позицій польської історіографії, стверджуючи, що «з українського боку геноцидний характер мала вся антипольська акція, з польського — окремі пацифікації».

Рецензована праця, як підкреслює Г. Мотика в короткому вступному слові, найбільш особиста з усіх його студій. Її задум виник після того, як пішла у світ його «улюблена матінка» (с. 7). І задум цей пов'язаний аж ніяк не з темою, якої автор торкається вже далеко не вперше. Події 1940-х рр. тут розглядаються з сучасної перспективи, тобто від реалій повномасштабної російсько-української

війни, котру не можна оцінювати інакше, ніж як спробу путінського режиму знищити Україну як незалежну державу, а українців — як націю.

У передмові, написаній у червні 2022 р., коли російська воячина вже показала світу своє істинне нутро в Бучі та інших захоплених місцевостях нашої країни, автор обґрунтовує нову оцінку подій, пов'язаних з операцією «Вісла». Дискусію між польськими й українськими дослідниками цієї теми він пропонує розглядати з позицій не минувшини, а сучасності та майбутнього. Наше ставлення до акції «Вісла», підкреслює він, мусить визначити, ким ми є, які маємо погляди на державу, стосунки між людьми. Що нам ближче: вузький націоналізм чи ідеали відкритого, ліберально-демократичного суспільства? Як ми ставимося до «своїх» і «чужих»? Депортація 1947 р. стає у вільній Польщі тим дзеркалом, в якому можна бачити себе такими, якими ми є (с. 12). Саме тому в назву книжки він включив визначення акції «Вісла» як етнічної чистки.

Актуальність нового дослідження Г. Мотики визначається живучістю суто націоналістичних підходів до «важких питань» спільного минулого — як у польській, так і в українській історіографіях. Ми вдячні Польській державі за прихисток, наданий величезній кількості українців, які рятуються від російських ракет. Водночас ми з болем сприймаємо недружні жести деяких польських політиків, котрі задля власної популярності використовують неподолані упередження свого суспільства стосовно українсько-польських взаємовідносин.

Книжка Г. Мотики ґрунтується на чималій кількості документальних джерел, перш за все йдеться про матеріали центральних сховищ: Архів нових актів, Архів Міністерства закордонних справ, Архів Інституту національної пам'яті, Центральний військовий архів. Достатньою мірою представлені й місцеві архівні установи Любліна, Катовіце, Ольштина, Жешува, Щецина, Перемишля. Щоб довести безпосередню участь сталінського керівництва в організації операції «Вісла», автор використав документи Російського державного архіву суспільно-політичної історії та Російського державного військового архіву.

Не менш широко представлені друковані джерела, серед інших «Літопис УПА» (Торонто, Львів), «Літопис УПА: Нова серія» (Київ, Торонто), а також тематичні збірки, які опублікували Р. Дрозд, Є. Місило, І. Галагіда, Ю. Шаповал та ін. Поза увагою автора не залишилися щоденники і спогади, видані в різний час у Польщі, Німеччині, Франції, Росії. Нарешті використано 135 монографій і статей, які безпосередньо стосуються теми дослідження, в тому числі авторства співробітників Інституту історії України НАН України О. Бажана та Т. Вронської.

Зміст книжки поділений на 25 тематичних «новел», де послідовно аналізуються задум акції «Вісла», її організаційні засади, полеміка щодо визначення майбутніх жертв («Кого виселяти?»), процес виселення, боротьба із загонами УПА, концтабір в Явожно, становище депортованих селян голодної зими 1947—1948 рр., ставлення державної влади до виселенців у 1947—1952 рр.

На особливу увагу заслуговує думка очільника державного управління з репатріації В. Вольського, який «опікувався» переселенцями з Польщі та в Польщу. 22 травня 1947 р. він заявив у Сеймі: «Проблему українців у Польщі можна

роз'язати до кінця лише тоді, коли переселимо цю людність на інші терени й розпорошимо її поміж польським населенням» (с. 47).

Аналізуючи факти, Г. Мотика доходить висновку, що керівництво «народної» Польщі реалізувало сценарій насильницької полонізації української меншини. Визнаючи, що документа, який би прямо вказував на саме такі наміри з боку верхівки ПНР, не знайдено (хоча як інакше можна розцінювати згадану заяву В. Вольського?), він наголошує: розселення українців по всій державі невеликими групами здійснювалося для того, щоб вони самі, рано чи пізно, позбулися своєї мови, звичаїв і релігії, тобто етнічної ідентичності (с. 372). Стверджуючи це, автор солідаризується зі знаним дослідником операції «Вісла» Я. Пісулінським, який зауважив: «Навіть якщо полонізація українців не була головною метою переселення, то з певністю — дуже бажаним його результатом» (с. 373—374).

Окремий підрозділ присвячений результатам акції «Вісла». Аналізуючи наявні джерела, Г. Мотика доходить висновку, що 1947 р. з місцевостей, де українці проживали впродовж століть, було депортовано 140 577 осіб. Близько 100 тис. із них — це жінки, діти, чоловіки похилого віку. Виселенців розосередили в п'яти воєводствах і шістдесяти шести повітах (с. 151). Отже польські комуністи, котрі діяли за настановами своїх російських зверхників, воювали не з бійцями УПА, як вони це представляли власному суспільству, а насамперед із беззахисними жінками та дітьми.

Г. Мотика не наводить даних, що дозволили б зрозуміти, наскільки успішним був процес полонізації депортованих українців у другому і третьому поколіннях. Однак відсутність такої інформації не можна назвати вадою його дослідження — вочевидь, польські статистики не проводили подібних обстежень та, схоже, навіть не замислювалися над цим питанням.

На завершення зазначу, що електронна копія рецензованої книжки доступна для всіх, хто цікавиться цією проблематикою. Замовити її можна на сайті видавництва.

Надійшла / Received 10.02.2025

Stanisław KULCHYTSKYI

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor, Chief Research Fellow,
Department of History of Ukraine 20—30s of the Twentieth Century,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
s_kul@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-7561-5374>

THE OPERATION VISTULA THROUGH THE EYES
OF AN AUTHORITATIVE POLISH RESEARCHER

Book review:

Grzegorz Motyka. Operation Vistula'47: Communist Ethnic Cleansing
Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2023. 432 s.